

УДК [378.147:5](477)“19/20”

М. Е. ПІСОЦЬКА

кандидат педагогічних наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НАВЧАННЯ: ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено розгляду підходів до визначення сутності, співвідношення понять семантичної групи диференціації навчання: “диференціація навчання”, “диференційований підхід”, “диференційоване навчання”, “диференціація в освіті”. Підкреслена різноманітність трактування, відсутність єдиного підходу до визначення базових понять даної проблеми. Наголошено на обумовленості цього факту існуванням різних напрямів, аспектів дослідження проблеми диференціації залежно від цілей, засобів, умов навчання.

Ключові слова: диференціація навчання, диференційований підхід, диференційоване навчання, диференціація в освіті, індивідуалізація навчання, індивідуальний підхід.

У зв'язку з розгортанням світових інтеграційних процесів, сучасними умовами розвитку українського суспільства, розширенням кола можливостей для вияву людиною власної індивідуальності актуальною постає проблема формування індивідуального потенціалу майбутніх фахівців, що передбачає здійснення індивідуалізації та диференціації навчально-виховного процесу у вищій школі.

У сучасній педагогічній науці проблемі диференціації навчання присвячена значна кількість наукових праць, в яких розкриваються різні її аспекти. Серед них: термінологічне поле диференціації навчання (В. Володько, Т. Годованюк, С. Гончаренко, Г. Селевко, П.Сікорський, М. Скрипник, А. Кірсанов, І. Унт та інші); закономірності, принципи, умови ефективності індивідуалізації та диференціації навчання (В. Володько, О. Горіна, П.Сікорський, М. Солдатенко та ін.); види, форми індивідуалізації та диференціації навчання (А. Бібік, І.Бутузов, М.Віноградова, В. Володько, І. Зверев, В. Монахов, Н. Ничкало, В. Орлов, І.Осмоловська, П.Сікорський, В.Фірсов, Л. Фрідман, І.Унт, К. Ушаков та інші); критерії вибору особливостей тих, хто навчається, для їх урахування у процесі індивідуалізації та диференціації (М. Акімова, Ю. Бабанський, Т. Годованюк, І. Дробишева, О. Зімовіна, О. Змановська, А. Кірсанов, В. Козлова, І. Осмоловська, Є.Рабунський, І. Унт та ін.).

Метою статті є узагальнення різних підходів до визначення сутності, співвідношення понять семантичної групи диференціації навчання у педагогічних дослідженнях.

До семантичної групи “диференціації навчання” відносять поняття: “диференційований підхід”, “диференційоване навчання”.

Взагалі термін “диференціація” (від лат. *differentia* – різниця, відмінність) тлумачиться як “поділ, розділення, розчленування чого-небудь на окремі різнорідні елементи” [3, с.548].

У педагогічних словниках та енциклопедіях окремо визначають поняття “диференціація в навчанні” та “диференціація в освіті”.

Диференціація в навчанні визначається як: форма організації учбової діяльності, що ураховує схильності, інтереси, здібності учнів [1, с.107]; урахування індивідуальних особливостей у формі, що передбачає групування учнів на основі виділення певних особливостей, що обумовлюють специфіку процесу навчання; спосіб організації навчального процесу на основі врахування індивідуально-типологічних особливостей особистості шляхом створення груп, класів, освітніх установ, освітніх програм, в яких різняться цілі, зміст, методи, форми та результати реалізації освітніх програм [2, с. 78]; форма врахування індивідуальних особливостей учнів у процесі навчання на основі їх поділу на характерні типологічні групи за різними показниками [6, с. 210].

Під диференціацією в освіті розуміють: орієнтацію системи освіти на задоволення різних освітніх потреб [5, с. 88]; забезпечення різноманіття школи та права дитини на вибір освіти, на його індивідуалізацію та особистісну орієнтованість, на вибір індивідуальних освітніх траєкторій, для задоволення інтересів, схильностей і здібностей особистості, що вимагає максимальної різноманітності освітніх умов і педагогічних підходів, спирається на різноманітність навчальних програм, підручників, навчальних посібників, у тому числі різнорівневих, забезпечує створення ринку освітніх товарів і послуг [4, с. 39].

У педагогічній літературі диференціація в освіті трактується як процес та результат створення відмінностей між частинами освітньої системи (підсистем) (Н. Волкова).

Диференціація навчання визначається як: розділення, розшарування студентської групи, колективу викладачів, навчального матеріалу, цілей навчання, процесу передачі та засвоєння знань, умінь і навичок на різні частини, форми і ступені (Д. Беленел, І.Вольхіна); розподіл індивідуальних особистісних якостей особистості за певними ознаками, притаманними кільком учням (студентам); особливий підхід учителя (викладача) до різних груп учнів (студентів) або окремих учнів (студентів) залежно від змісту, обсягу, складності, методів навчання тощо; розвиток творчих сил кожного учня (студента), розширення їх інтересів, кругозору, уявлень, можливостей, поглибленого навчання або вивчення предмета, науки чи окремої теми (В. Володько, С. Гончаренко); урахування індивідуальних особливостей учнів у тій формі, коли учні групуються на підставі будь-яких особливостей для окремого навчання (І.Унт); врахування схожих, типових особливостей груп учнів (В. Барабаш); урахування індивідуально-типологічних особливостей особистості у формі групування учнів і різноманітної побудови процесу навчання у виокремлених групах (І.Осмоловська); організація на-

вчальної діяльності, варіативної за змістом, обсягом, складністю, методами і засобами (Ж. Воронцова); форма врахування індивідуальних особливостей учнів у процесі навчання, що реалізується шляхом розподілу їх на типологічні групи за відповідними показниками, з метою забезпечення їх ефективного самовизначення й набуття ними якісної допрофесійної підготовки (Н. Ковчин); форма реалізації принципу оптимального поєднання фронтальної, групової, індивідуальної роботи з учнем на уроці у відповідності з вимогами психолого-педагогічної науки, що визначає своєрідність діяльності різних типологічних груп учнів (І.Чередов); така організаційна форма занять, в якій навчальні класи, групи формуються за певною спільною ознакою і навчання проводиться за різними навчальними планами і програмами з максимальним урахуванням вікових та індивідуальних можливостей суб'єктів учіння (П.Сікорський); принцип урахування індивідуально-типологічних особливостей учнів в інтересах розвитку їхніх нахилів і здібностей, педагогічна технологія навчання, що забезпечує реалізацію принципу диференціації (О. Братанич); система взаємопов'язаних програмних вимог, дій, методів, прийомів, засобів і організаційних форм навчання, які, зумовлюючись індивідуальними особливостями учнів, створюють умови для засвоєння вимог Державного стандарту (М. Прокоф'єва); спосіб організації навчального процесу, в якому елементи дидактичної (методичної) системи різняться відповідно до індивідуально-типологічних особливостей окремих груп учнів, сукупності їх характеристик, серед яких психолого-педагогічні та соціальні (Ю. Олексін).

Узагальнюючи існуючі визначення, підкреслимо такі суттєві ознаки диференціації навчання: урахування індивідуальних особливостей суб'єктів учіння; поділ тих, хто навчається, на характерні типологічні групи за різними показниками; розділення колективу викладачів, навчального матеріалу, цілей навчання, процесу передачі та засвоєння знань, умінь і навичок на різні частини, форми та ступені.

Під диференційованим підходом у педагогічній літературі розуміють: цілеспрямований педагогічний вплив на групи учнів, які існують у співавторстві дітей як його структурні чи неформальні об'єднання або виділяються педагогом за схожими індивідуальними, особистісними якостями учнів (М. Ярмаченко); загальний методичний принцип навчання, в основі якого лежить ідея поєднання діяльності вчителя та учнів для досягнення індивідуалізованих (диференційованих за рівнями) цілей навчання, що передбачає використання різних методів і прийомів навчання в залежності від цілей навчання, видів мовної діяльності, етапу навчання, мовного матеріалу, віку учнів (В. Астахова); принцип, що спрямовує реалізацію навчання шляхом встановлення диференційованих різнопрофільних і різнорівневих груп учнів та забезпечення відповідної сукупності диференційованих впливів на такі групи (М. Прокоф'єва); принцип навчання, згідно з яким ураховуються відмінності між групами людей за їх соціальною, віковою, освітньою, професійною спрямованістю (І.Якіманська); сукупність

певних концептуальних положень, принципів та вимог, які можуть бути здійснені лише шляхом виконання дій, спрямованих на досягнення якості навчання (О. Братанич); знання й урахування індивідуальних відмінностей учнів у навчанні, визначення для кожного з них найбільш раціонального характеру роботи на уроці (І. Бутузов); особливий підхід вчителя до різних груп учнів або окремих учнів, що міститься в організації навчальної роботи різної за змістом, об'ємом, складністю, методами та прийомами (А. Кірсанов); особливий підхід учителя до різних груп або до окремих учнів, що полягає в організації навчальної роботи з ними, різної за змістом, обсягом, складністю, методами й засобами (О. Капітан); такий підхід до процесу навчання, в руслі якого передбачається диференціація за різними видами та формами (І. Осмоловська); цілеспрямовану діяльність педагога з використанням в умовах довільного навчання можливостей урізноманітнення тих чи інших освітніх компонентів (П. Сікорський); систему керування пізнавальною діяльністю учнів із урахуванням як індивідуальних психологічних відмінностей окремих учнів, так і домінуючих особливостей груп учнів (Д. Байсалов, Л. Белоновська, Г. Глейзер); поділ учнів у процесі навчання і виховання на мікрогрупи за однорідними критеріями (навчально-діяльним (успішність, сумлінність), поведінковими (зразковою, незадовільною), соціальними умовами (матеріальна забезпеченість, наявність сімейних умов для виховання), іншими локальними ознаками) для проведення дослідно-експериментальної роботи (В. Галузінський, М. Євтух); спосіб оптимізації, який передбачає оптимальне співвідношення загально класних, групових та індивідуальних форм навчання (Ю. Бабанський); різнорівневу самостійну діяльність студентів, метою якої є полегшення засвоєння навчального матеріалу у відповідності до індивідуальних розумових здібностей та наявного рівня знань студентів (Т. Годованюк).

З огляду на наведені визначення підкреслимо такі суттєві ознаки диференційованого підходу: це принцип педагогіки; його реалізація вимагає в умовах довільного навчання диференціації за різними видами та формами з урахуванням як індивідуальних психологічних відмінностей окремих учнів, так і домінуючих особливостей груп учнів.

Диференційоване навчання науковці визначають, як: розподіл навчальних планів та програм у старших класах середньої школи (С. Гончаренко); сукупність змісту, форм і методів навчання, що організована з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, їх інтересів, здібностей та можливостей, спрямованих на всебічний розвиток та виховання (Т. Бунтовська, М. Огурцов); систему освіти, що забезпечує розвиток особистості кожного школяра з урахуванням його можливостей, інтересів, схильностей і здібностей та передбачає відкритість та варіативність освіти, різноманітність методів, форм, засобів організації навчально-виховної роботи (М. Клевченя); навчально-виховний процес із системою керування пізнавальною діяльністю учнів із урахуванням як індивідуаль-

них психологічних відмінностей окремих учнів, так і домінуючих особливостей груп учнів (Д. Байсалов, Л. Белоновська, Г. Глейзер); навчальний процес, спрямований на окремі групи учнів, схожих за індивідуальними особливостями, який здійснюється за різними програмами (планами) і передбачає різнорівневе формування знань і вмінь учнів у межах кожної такої навчальної програми (М. Прокоф'єва); спеціально організовану навчально-пізнавальну діяльність (суб'єктна педагогічна взаємодія), яка, враховуючи вікові, індивідуальні особливості суб'єктів учіння, їхній соціальний досвід і стартовий стан, спрямована на оптимальний фізичний, духовний і психічний розвиток учнів (студентів), засвоєння необхідної суми знань, практичних дій за різними навчальними планами та програмами (П. Сікорський); організацію процесу навчання залежно від урахування індивідуальних відмінностей у навчанні школярів, форму внутрішньо класного поділу учнів на порівняно однакові за рівнем навчання групи для здійснення навчальної роботи з цими групами на різних рівнях (І. Бутузов); організаційну систему навчання, в якій навчальні групи, класи формуються за певною спільною ознакою й відповідно до цього навчання проводиться за різними навчальними планами й програмами з максимальним урахуванням індивідуальних особливостей учнів (студентів) і забезпеченням оптимальних результатів у їхньому розвитку та у формуванні відповідних якостей (В. Володько); форму організації навчання, що створює оптимальні умови для реалізації принципу індивідуалізації в умовах класно-урочної системи (І. Чередов); вид навчання, що базується на принципі диференціації та педагогічній технології диференційованого навчання, яка передбачає створення різних умов навчання для різних шкіл, класів, груп з метою врахування як індивідуальних особливостей, так і домінуючих особливостей їх контингентів (О. Братанич).

Узагальнюючи існуючі визначення, погоджуємося з думкою О. Капітан, що наявність таких підходів до поняття “диференційоване навчання” визначається фактом розгляду авторами зазначеного поняття з позицій побудови шкільної системи (де і кого навчати); змісту освіти (чому навчати); процесу навчання (як навчати).

З огляду на це підкреслимо такі, виділені науковцями, суттєві ознаки диференційованого навчання: система освіти, що передбачає її відкритість та варіативність; організація процесу навчання з урахуванням як індивідуальних психологічних відмінностей окремих учнів, так і домінуючих особливостей груп учнів за різними навчальними планами та програмами.

Щодо співвідношення понять, що належать до семантичної групи диференціації навчання в педагогічній літературі, є різні, іноді навіть протилежні думки: диференціація навчання – це принцип (О. Братанич, М. Вольтер, П. Сікорський) і технологія, що забезпечує його реалізацію (О. Братанич), умова функціонування освітніх систем (В. Кізенко, Г. Васьківська, О. Корсакова); поняття “диференціація” та “диференційоване навчання” – два боки єдиного педагогічного явища, їх можна викори-

стовувати як синоніми (І. Осмолівська); “диференційований підхід” – поняття більш загальне, ніж “диференціація навчання”, тобто явище, що лежить у його основі (І. Осмолівська); поняття диференційованого підходу є значно вужчим, ніж диференційованого навчання, елементи диференційованого підходу можуть використовуватись у будь-якій навчальній технології (О. Капітан, П. Сікорський); диференційований підхід передує диференційованому навчанню, яке є цілісною системною формою навчання; у дефініції “диференційоване навчання” визначальним є поняття “навчання”, у дефініції “диференціація навчання” – “диференціація”; якщо у понятті “диференційованого навчання” диференціація є суттєвою внутрішньою ознакою навчального процесу, то у понятті “диференціація навчання” вона є його зовнішньою характеристикою; диференціація навчання є однією з форм диференційованого навчання (П. Сікорський); основою розмежування понять “диференціація навчання” та “диференційований підхід до навчання” є те, що у другому випадку мова йде спочатку про розкриття індивідуальності учня, а потім про вибір для нього найбільш сприятливих умов розвитку через диференційовані форми (О. Зімовіна, Т. Фещенко, І. Якіманська); диференційоване навчання – вид навчання, оснований на принципі диференціації та відповідній технології навчання (О. Братанич), характерна ознака навчального процесу (В. Кізенко, Г. Васьківська, О. Корсакова).

При визначенні співвідношення між поняттями семантичних груп індивідуалізації та диференціації навчання в педагогічній літературі існують різні точки зору: індивідуалізація та диференціація – дві сторони одного й того самого процесу збереження, врахування й розвитку особистісних якостей кожного учасника навчання (В. Володько); індивідуалізація – синонім диференціації, ці терміни можна використовувати як взаємозамінні (І. Бутузов, Є. Голант, А. Кірсанов, Б. С. Кобзар, П. М. Лебедев, М. Ляховіцький, С. Николаєва та інші); індивідуалізація є фундаментальною основою диференціації навчання (Т. Вожегова); диференціація навчання є складовою індивідуалізації, що поглиблює та поширює її сутність (Т. Вожегова); засобом досягнення індивідуалізації навчання (В. Монахов, В. Орлов, В. Фирсов); одним з видів індивідуалізації (О. Кузьміна); формою індивідуалізації (І. Буцик); частковим випадком, способом, необхідною умовою успішної реалізації індивідуалізації (А. Бударний, Н. Ігошіна, О. Зімовіна, І. Лернер, С. Логачевська, В. Монахов, В. Оніщук, Є. Рабунський, О. Савченко, Л. Тернавська, І. Унт та інші); моделлю організації навчального процесу, яка створює в масовій школі оптимальні умови для реалізації у навчанні принципу індивідуалізації (Ю. Олексін); індивідуалізація навчання – граничний варіант диференціації (Н. Бібік, Г. Глейзер, В. Гольховой, Н. Ігошіна, І. Осмолівська, М. Сагателян, П. Сікорський, Т. Фещенко, А. Фурман); спосіб здійснення диференціації (М. Прокоф’єва); вид диференціації навчання (внутрішня диференціація) (М. Данілов, М. Скаткін, М. Шахмаєв); індивідуалізація навчання та дифе-

ренціяція навчання засновані на різних принципах індивідуального підходу та диференційованого підходу відповідно (Л. Коломійченко); індивідуалізація навчання та диференціяція навчання – різні поняття, засновані на єдиному принципі індивідуального підходу (П. Дробязко, І. Лернер, О. Савченко, П.Сікорський, Д. Тхоржевський та інші); поняття “індивідуальний підхід” ширше поняття “диференційований підхід”, оскільки диференційований підхід забезпечує тільки часткове врахування та прояв індивідуальності того, хто навчається, він є етапом у реалізації індивідуального підходу, його складовою частиною, умовою (Г. Опришко); відмінність між принципом диференціяції та принципом індивідуалізації полягає в тому, що принцип диференціяції передбачає горизонтальне і вертикальне розчленування системи наукових знань і різнорівневе структурування з метою трансформування їх у навчальні предмети залежно від структури навчальної системи, принцип індивідуалізації вимагає співвіднести навчальний матеріал із акселераційно-віковими та індивідуальними особливостями і можливостями суб’єктів учіння (П. Сікорський); спільними рисами індивідуалізації та диференціяції навчання є врахування індивідуальних особливостей тих, хто навчається (Т. Вожегова, О. Капітан); специфікою індивідуалізації навчання є облік особливостей кожного окремо взятого учня, специфікою диференціяції – облік індивідуально-типологічних особливостей, властивих групам учнів (Т. Вожегова, І. Осмолівська); спільними рисами індивідуалізованого та диференційованого навчання є те, що: вони є засобом реалізації принципу індивідуального підходу; передбачають учіння за різними навчальними планами та програмами; індивідуально-групове та диференційоване є спеціально змодельованим навчанням в умовах групових форм навчання; відмінними рисами є те, що: індивідуалізоване навчання реалізується індивідуальними формами, а диференційоване – груповими; засобами диференційованого навчання досягаються кращі результати у розвитку особистості; диференційоване навчання на відміну від індивідуалізованого є більш широким та частіше вживаним поняттям, передбачає типологічне групування суб’єктів учіння (П. Сікорський).

Висновки. Таким чином, в сучасній дидактичній літературі немає єдиного підходу до визначення та співвідношення базових понять проблеми диференціяції навчання, що обумовлено існуванням різних напрямів, підходів, аспектів дослідження зазначеної проблеми в залежності від цілей, засобів, умов навчання. З огляду на це, у визначеннях базових понять можна прослідкувати виділення різних їх суттєвих ознак та наголосити, що кожен із виділених підходів уточнює, поглиблює, поширює межі кожного поняття.

Список використаної літератури

1. Глоссарий современного образования / Нар. укр. акад.; Под общ ред. Е. Ю. Усик; [Сост.: Астахова В. И. и др.]. –Х.: Изд-во НУА, 2007. –524с.
2. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспиров, А. Ю. Коджаспирова. –Москва: ИКЦ “МарТ”; Ростов н/Д: Издательский центр “МарТ”, 2005. – 448с.

3. Новый тлумачний словник української мови: у 4 т. [Текст] / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – 2-е вид., виправ. – К.: Аконіт, 2005. –Т.1. – 927с.

4. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике / В. М. Полонский. – М.: Высшая школа, 2004. – 512с.

5. Словарь-справочник по педагогике / Авт. –с ост. В. А. Мижериков; Под общ. ред. П. И. Пидкасистого. –М.: ТЦ Сфера, 2004. – 448с.

6. Энциклопедия освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040с.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2015.

Писоцкая М. Э. Дифференциация обучения: понятийно-категориальный анализ

Статья посвящена рассмотрению подходов к определению сущности, соотношения понятий семантической группы дифференциации обучения: “дифференциация обучения”, “дифференцированный подход”, “дифференцированное обучение”, “дифференциация в образовании”. Подчеркнуто разнообразие трактовки, отсутствие единого подхода к определению базовых понятий данной проблемы. Отмечена обусловленность этого факта существованием различных направлений, аспектов исследования проблемы дифференциации в зависимости от целей, средств, условий обучения.

Ключевые слова: дифференциация обучения, дифференцированный подход, дифференцированное обучение, дифференциация в образовании, индивидуализация обучения, индивидуальный подход.

Pisotska M. Differentiation of Training: Conceptual and Category Analysis

The article presents approaches to defining the essence, correlation of concepts in semantic group of differentiation of training, that exist in the educational literature. The attention is brought to the diversity of interpretation, absence of a unified approach to the definition of the basic concepts of the stated problem. The conditionality of this fact is emphasized by the existence of different directions, aspects of differentiation problem research, depending on the objectives, resources, learning environment. It is noted that determining the differentiation of training, scientists emphasize different essential features of this concept. It is concluded that such signs are: account of the individual characteristics of the subjects of the doctrine; division of students into specific typological groups by various parameters; division of the teaching staff, learning material, learning objectives, and the process of learning and skill transfer into various parts, forms and stages. It is emphasized that with the term “differentiated training” various phrases and concepts are used: “differentiated approach”, “differentiated training”, “differentiation in education”. The article presents different approaches to the definition of each separate noted above concepts and scientists’ views on the correlation between these concepts. It is noted that each of the selected approaches refines, deepens, expands the boundaries of each concept. The author is inclined to think that the differentiation of training is a special case of individualization. Differentiation of training may take the form of differentiated training. A differentiated approach is a phase in the implementation of individual approach, its integral part.

Key words: differentiation of training, differentiation in education, a differentiated approach, differentiated learning, individualization of training, individual approach.